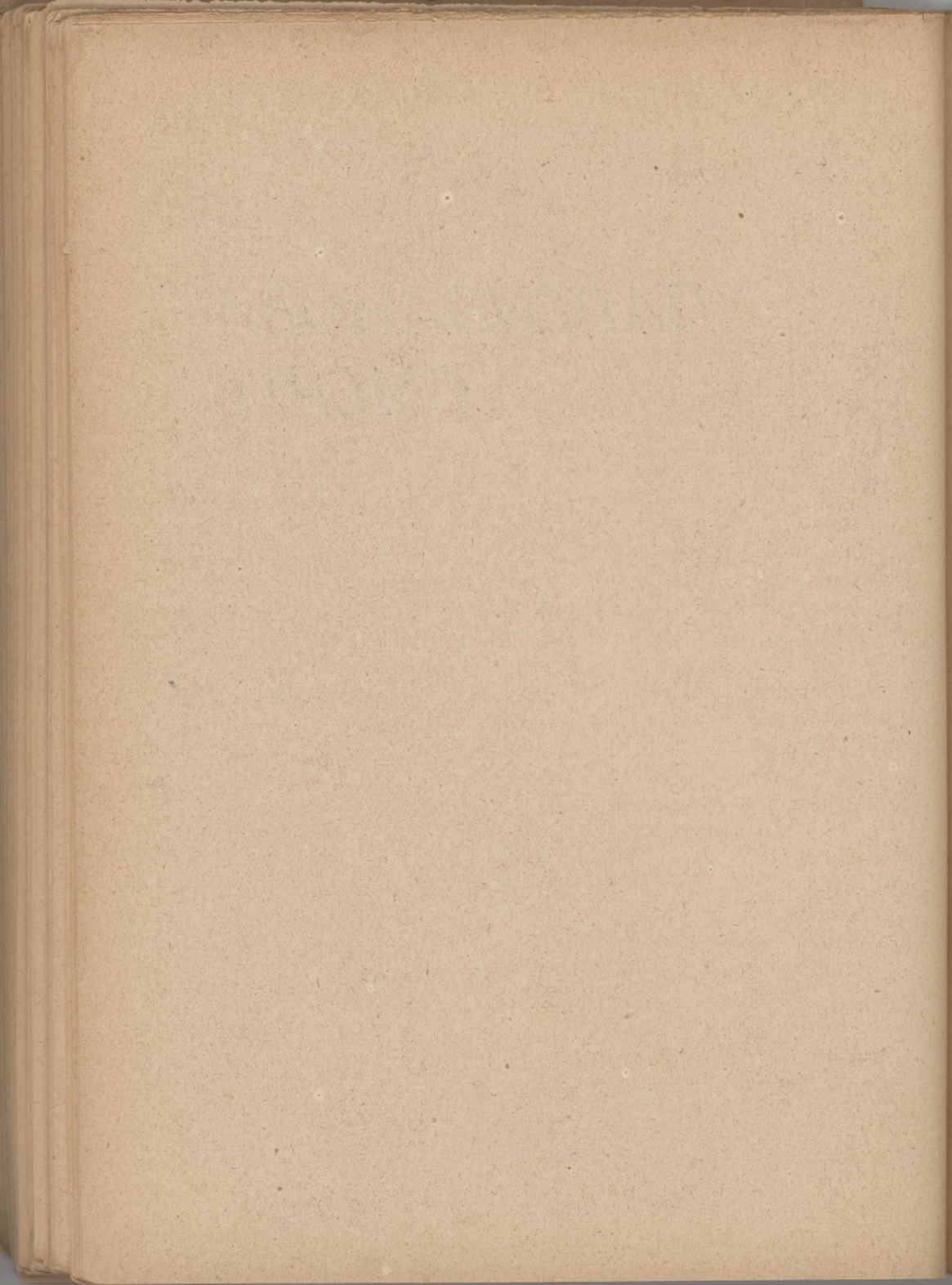

ПАВЛО ІВАНОВ

ПАРТИЗАНОВА
СМЕРТЬ

УСТРІЛИСЯ ми з ним уперше ще аж на робфаці, коли мене виплюнуло село в велике місто з посвідкою про те, що мене «надсилається до N робфаку згідно розверстці Унаросвіти».

У будинкові, де жили ми, вже робфаківці, нам довелося спати на одному ліжкуві. Як описати його? Він був молодий ще парубок, стрункий із надзвичайно приємним обличчям, із суворими зморшками між бровами, рухався різко, іноді здригався, чудно поводив своїми чорними, як безодня, очима. Вигляд його якось приваблював вас, викликаючи бажання, щоб скоріше прийшов вечір, а з ним чудові оповідання цієї людини. Буйне волосся, скуйовджене, як кушир, лізло йому на очі, іноді він одкидав його назад, odkриваючи красиве в характерних зморшках чоло. На правій скроні контрастом виділялася пляма сивого волосся.

Коли на цьому можна закінчити, це й буде портрет мого друга Романа.

Що ми знали про нього? Він був колись комісаром якогось кавалерійського полку. Було його кілька разів поранено, а на спині (він ніколи цього не показував) залишилися назавжди смуги п'ятикутної зірки, вирізаної ножем, а може багнетом. Ми знали, що його демобілізовано через хворобу, і ця хвороба (нерви) дуже заважала йому в новому оточенні, заважала «годуватися гранітом».

Що далі, то більше Роман сумнішав, то більше ночей проводив він не на ліжкові, а сидячи за столом із поглядом, успромленим у цвях або пляму на стіні.

Він зробився мовчазний, часто можна було бачити, як сидить він за купою своїх документів, уважно переглядає їх...

Коли йому хотілося побалакати з вами, він не рахувався ні з чим. Зайняті ви чи ні, він сідав поруч з вами й починав якесь нове оповідання з давно минулих часів, при чому тепер з його оповідань важко було зрозуміти те, про що він говорив. Його вирази й речення зробились надзвичайно образні, і хлопці казали про нього, що він «прохи той», і крупили пальцями біля чола, а лікар, коли ми ухвалили, щоб він пішов до лікаря, порадив йому кинути робфак і років зо два гарненько відпочити.

Перед зачопами (ми кінчали робфак) мені, як і багатвом робфаківцям, довелося багато працювати. Тепер наш добробут покращав, і я мав собі окрему кімнату, правда, в підвалі й вогеньку, але в ній була електрика, був стіл, стільці, ліжка й навіть канапа, хоча й на трьох ніжках. Я працював уперто, завзято, бо одна думка про те, що на той рік маю бути студентом основного курсу, а через чотири роки фахівцем, уливала в мої жили нові сили, бадьорість.

Крім того, мене вабив ліпній спочинок. Я злистувався таки з сестрою, що запрошувала мене до себе в село. Мені треба було здаати обов'язково всі зачопи, щоб на той рік, відпочивши, з новими силами взятися за серйозну й важку науку.

Одного вечора я сидів пізно. Переді мною на столі лежали книжки, зошити, папір. Ранком о 9-ій годині

другого дня я мусів здавати пригонометрію. Я працював уперто й о 12-й уночі міркував: ще дві години — і я готовий здавати зачот.

Коли це в моє вікно щось стукнуло, і не встиг я повернути голову, як побачив, що воно відхилилося зовсім.

— Можна?—впізнав я Романів голос, і за хвилину він увіз у вікно й сів на канапу.

— Якого чорта заважати,—розсердився я,—знаєш же, що зачоти?..

— Облиш ти свої зачоти,—і тут він образно виразився на адресу моєї матері.

— Що з тобою, друже?—запитав я й тут лише помітив його стурбоване обличчя, що він схуд, а очі незвичайно мигтіли на блідому обличчі.

— Можеш вітати мене,—кинув він і посміхнувся.

— З чим же вітати тебе?—спитав я.

Він, скидаючи чоботи, сумно відповів:

— Тебеце.

— Ну-да?

— От тобі й ну-да, але киньмо про це. Не спитьсь мені. Працюй, будь ласка, а я полежу, може, засну.

— Тільки не заважай,—згодився я і взявся знов до пригонометрії.

Мовчки лежав він недовго. Через півгодини він кинув перше запитання:

— Слухай, що таке по-твоєму романтика?

Я не був сильний в таких речах і відповів йому, що треба не одну хвилину, а навіть і годину на те, щоб укласти зміст у це слово.

— Не те,—відказав він,—я питаюся не за те, а взагалі, ну що таке романтика? От, як про тебе, є тут

романтика чи нема: от, припустім, я йду вулицею, бачу людей, що йдуть, біжать кудись, у кожного, очевидно, є якась справа, кожний чимся зайнятий. Вулицями ходять також каліки, жебраки, проститутки, їздять візники, авто, я ходжу і все бачу. Я думаю: в чому полягає суть цього руху, чому в проститутки наведені очі, чому особ оцей пузатий громадянин їде на візникові, а не їде пішки, чому особ біля театру, куди йдуть тисячі, стоїть молода дівчина й торгує цигарками: їй, мабуть, також хочеться до театру, але вона мусить продавати цигарки. Я все це бачу й думаю: кожний хоче жити й сам вибирає собі засоби до життя. Але чому всі так нерівні? Мета у всіх одна—задовольнити прешензії, що їх пред'являє життя, а чому всі так нерівні. Чому цей непач приїхав у театр візником, а не прийшов, як інші, пішки. Чому ця дівчинка, що торгує цигарками, не може потрапити до театру? Ну що, є тут романтика?

Я здвигнув плечима й почав був розбирати все це з «точки зору», але він перебив мене:

— Облиш це: набридло. Може, тут ніякої романтики й нема, а може, і є. А взагалі дурниці, дя романтика. Романтика,—це хвороба, а романтики—це хворі люди. Я теж романтик, я теж хвора людина. Вчора йду вулицею, бачу — суне дебела пані, очевидно, з дочкою. Між ними йде така розмова:—Нінко, каже дебела пані,—нам треба поспішати, папа, мабуть, уже вдома. Візьмімо візника. —Мамà,—відказує дівчина,—в мене спрашно болять ноги, ці туфлі трошки жмуть, я хотіла просити тебе, щоб узяти візника... У цей момент дівчинка падає, збива з ніг безпритульним хлопчиком, несамовито скрикує; скрикує й пані, а від

них уже розбігаються безпритульні. Пані гука:—Міліціонер! Підходять справжнього порядку, пані заявляє:—в мене безпритульні вихопили рідкіюль,—а в мене,—плачучи додає дівчинка,—зняли туфлі, коли я впала... Я стою біля них, радію за безпритульних і до болю в грудях ненавиджу, і пані, і цю дівчину. Я думаю: так вам і треба. Прокляті! Потім одвертаюсь у другий бік, бачу, як міліціонер наздоганя безпритульного, що біжить з украденими черевиками. Вони біжать ще недалеко мене. Я раптом починаю гукати міліціонера, щоб одвернути його увагу од хлопчика, міліціонер продовжує бігти. Я кричу:—Міліціонер, сто безобразіє,—і біжу за ним, він зупиняється, питає мене:—в чому річ, громадянине?—У мене,—відказую,—викрали гроші. Поки він розпитує й складає протокола, хлопчик давно втік. Я дуже довольний, я радію за хлопчика й сміюся з тої пані, що в неї справді вихопили рідкіюль.

— Це ти справді? — питаюсь я, сміючись.

— Справді, я-ж романтик, хвора людина. Але я й сам не знаю, чому я так зробив. Хіба мені не все їдно?

Тут він мовчить якийсь час. Я бачу, що з ним робиться щось неладне. Він увесь час посміхається, куйовдить волосся й прошки згодом говорить:

— Як ти думаєш, що відчуває людина перед смертю? Я відказую:

— Певно страх.

— Я теж так думаю,—говорить він і знов змовкає. Потім згодом починає сам до себе:

— Іноді смерть приходиться зразу. Блисне червоною стрічкою в повітрі — і все.

От, наприклад, од кулі, стрільне, вколить, і все. А іноді вона приходиться поволі, тихо; стоїть над

побою загрозливо, наче насміхається. То відпустить, — тоді майне надія; то знов придушить — тоді страх. А набавиться — кінець.

Потім до мене:

— А знаєш, іноді смерть бува не така. Смерти нема й життя нема. Цікаво. Хочеш, я тобі розповім про одну п'яку смерть. Це давненько було. На фронті діялось, а кінчилось тепер недавно, хочеш?

Бачучи, що мені працювати вже не можна, все одло не дасть, я даю згоду, і він починає говорити про колишні свої пригоди на фронті. Він дуже яскраво міг змалбовувати минуле, зацікавити. Я прибрав свою роботу, скип'ятив чай, і потім майже всю ніч слухав його оповідання про якогось Омелька Кушніра «салдата революції» — червоноармійця. Його оповідання часто зривалось з тону. Іноді я помічав неув'язку в ньому. То партизан цей говорив занадто чистою мовою, то мапюкався так, як я ніколи ще не чував. Власне, це було оповідання не про смерть, а про життя одного з багатьох.

Партизанова сповідь

Ох і погано - ж бува, коли маленький загін одірветься від штабу групи й загубиться десь. Так сталося з нашим загonom. Ми загубилися в станицях. Розвідка донесла, що праворуч нас стоять величезні сили білих. Коли ми посунули відступати в другий бік, там була біла кіннота. Коли ми рушили в напрямку до залізничної станції, виявилось, що станцію теж зайняли білі. Розвідка донесла — на станції стоїть ворожа полкова батарея за прикриттям загону піхоти.

Робити нічого. Треба пробитися на станцію, добути ешелон і поркати на північ. Инакше — операції в тилу, або (скоріше) загибель всього загону.

Видали наказу по загону:

«Іменем революції — взяти станцію. Все одно виходу нема: або загинути, або пробитись до регулярних частин армії. В загоні малодушних бути не повинно».

Міпінг. Палкі промови. Уночі наступ і станція в наших руках. Трофеї — польова батарея, похідні кухні й провіант.

Я стомлений вкінці. Телеграфіст змучений. Перша станція на північ передає наказу за підписом полковника Скворцова. З сусідньої станції, що на південь, б'ють телеграму: «Іменем революції» й «пролетарі всіх країн»... Веду переговори. Дізнаюся, південну станцію зайняли, очевидно, наші, так само, як ми зайняли цю.

З наказу полковника Скворцова видно, що становище в них дуже непевне; просить допомоги — «коли батарея не прийде через три години, кидаю станцію й прямую до станиці».

Відповідаю: «Батарея прибути не зможе. Нема паротяга. Капітан Борчевський. (Прізвище начальника батареї).

Телеграма полковника Скворцова:

— «Паротяг висилаю негайно. Вагони на станції єсть. Через дві станції оперує броневик червоних».

Відповідаю: «Чекаю на паротяг».

Зі станцією, що на південь, так само встановлюю зв'язок. Пропоную начальникові об'єднати сили... погоджуєшся, в них є паротяг. Через півгодини вирушають до нашої станції.

Хлопці у вагоні підібралися різні, здебільшого салдати царської армії, решта — червоногвардійці, партизани.

В кабінеті начальника станції розпашувався наш «штаб», начзагону, писар, завпрод та я.

Ніч.

Хлопці сидять у вагонах. Лаються. Жарять в «очко». Навантаженим вагонам зроблено «детальну ревізію». Де в кого з'явилися галіфе, френчі, нові шинелі, майже у всіх остроги, у кого козацькі бурки. Начальник загону лається:

— Сволочі, десь спирту дістали, нічого не зробиш, п'яні всі...

Він п'ятеро ночей не спав і тому має вигляд божевільного. Очі ходять якось чудно, незрозуміло, спиняються на окремих речах.

— Ти-б, Сербожа, ліг, — кажу йому, — заснеш, полегшає.

— Тут заснеш, — відповідає він, чомусь винуваю посміхаючись, але лягає на лавку, хвилину дивиться на мене і зразу засипає. Невинною посмішкою блищить його вид.

Я дістаю карту й починаю міркувати над нею. Очі ніби засипані піском, бо і я не пригадую, коли спав. Думки починають важко ворухитися; чомусь місто Харків, відмічене на карті великою крапкою, починає рости, розпливається на всю карту, виходить за межі її. Десь чути духову музику, наче якийсь сміх. Роблю зусилля над собою, чую:

— Ех, камісар, камісар, заснув...

Ще одне зусилля, і я вже бачу ясно: біля мене стоїть один з наших хлопців, посміхається п'яним обличчям. Крутить головою. Ховаю карту:

— Чого тобі треба?

— Ти, значить, камісаром будеш?

— Ну я, чого тобі треба?

— Говорити з тобою хочу. Слово сказати...

— Ну, кажи...

— Е-е-е, ні, так не годиться. Я ось сяду спочатку, потім говоритиму.

Це наш «найлютіший салдат революції», як його прозвали хлопці, Омелько Кушнір. З ним жартувати небезпечно, іноді він доводить свої думки наганом.

— По-перше, камісар, я хочу знати — чи скоро ми відци поїдемо?

Я розповідаю йому про результати моїх переговорів з полковником Скворцовим. Йому це надзвичайно подобається. Він регоче так, наче його хтось лоскоче, потім б'є мене по плечу:

— Ну й хлюст-же ти, камісар, розтуди пвою матю. Капітаном зробився,— і з реготу починає п'яно гикати.

Потім його настрій змінюється. Він зразу стає серйозний:

— Я не за цим до тебе прийшов, щоб реготатися! Чуєш, камісар? Можеш ти моє слово вислухати?

— Я відповідаю, що, звичайно, можу. Він присувається до мене ближче, скрегоче зубами й раптом:

— Дай закурити.

Скручує цигарку. Зап'ягується. Потім здіймає шапку. Скребе голову.

— Чую я, що скоро мене вб'є,— хитає головою.

— От так вигадав,— сміюся я,— з чого це ти взяв.

— Не смійся, камісар. Раз чую,— значить, вб'є. Але поскільки ти єсть камісар, ідея, так сказати,

пролетарієв, я хочу тобі розказати, що я єсть за пролетарій і звідки я такий взявся.

Заперечувати його бажання не можна. А мене давно вже цікавило взнати, що він є за людина. Я його заспокоюю. Трошки згодом він починає:

— Ти, камісар, знаєш, що таке сполох?

— Сполох, — ну, звичайно, знаю. При чому-ж туп сполох?

— Слухай от далі і зрозумієш, при чому туп сполох. Ти знаєш, за що я того гада Ваньку заспрелив?

— Ні, не знаю, — він два тижні тому підчас обіду заспрелив свого друга. З ним вони були завжди вмісті, поваришували, і те, за що він забив свого повариша, так і залишилося тайною.

— Не знаєш? — продовжував партизан. — А заспрелив я його тому, що всередині в мене сполох той сидить. А він, гад, мене поді елементом прудящих назвав. От за що я його заспрелив... А ти знаєш, камісар, що таке пожежа на селі?

Мені пригадалася одна пожежа, від якої згоріло ціле село, і я відповів із сумом:

— Знаю, брат...

— А ти знаєш, камісар, для чого підчас пожежі дзвонять на сполох?

— Ну, звичайно, знаю. Щоб гасити її, пожежу.

— Гасити. Щоб вас усіх так гасило. Як ви гасили...

Після цієї підготовки партизан скрутив ще цигарку з своєї махорки і сказав:

— Ну, слухай. Це було вже давно, ще як я був у матери своєї в череві. У нашому селі було поді 500 дворів, а недалеко на горбку мешкав пан гадючий в маєтку, а навколо була його економія. Батько в мене

був, матів, спарий вже, мапи теж, бо було вже семеро дітей, а восьмим у череві я вовпузився. Найстаршій сестричці було 14 років, як сталося в нас таке. Пан здавав в оренду нашим мужикам луки, а потім зразу подвоїв, падлюка, ціну. Ну, мужики, звичайно, платити цієї ціни не схотіли, а пан узяв та зайняв усю худобу, що паслася на луках. Мужики просили, щоб він віддав її обратно. Але пан худоби не віддав, а погнав у місто продавати.

Мужики наші збунтувалися на пана й підпалили йому хліб, і економія спалахнула, як чорпове пекло. Пан розлютувався й потім одного вечора, коли до нього наїхало гостей, підпалив, сволоч, село. Зайнялося аж з трьох боків. Хама мого батівка була край села і швидко загорілася. Батівко не встигли навіть добро з хапи повиносити. Над селом стояла, кажуть, така заграва, що все небо було червоне. Дзвонили на сполох. У панському маєтку вили собаки. Мапи моя була зовсім хвора, бо на восьмому - ж місяці вовпузився я в череві у неї. Зібралися біля неї діти, як курчата біля квочки, батівко побігли пожежу гасити, як і всі мужики — до купи. Коли це приїхав пан на поміч, та не сам, а з гостями. Та тільки замість допомоги бардак, гади, устроїли. Пани, паничі, що їм у місті понабридало возитися з міськими повіями, почали по городах та по садках дівчат ловити, насміхатися. Мою сестричку старшеньку на очах у матері по черзі, сволочі, гвалтували, чоловіка сім. Побачила це мапи моя, почула доччин крик, вереск і собі кричати почала, аж поки не впала геть на землю. А коли очуняла, поміж ногами пищав скривавлений я, плутаючися в пуповині. Сестрички моєї не було біля матері; старшенький братець мій бігав

людей на поміч кликати, та хіба-ж хто прийде чужого рятувати, коли сам гине. Як вона впоралася сама біля себе, — не знаю ні я, ні люди, бо нікому про це матуся не говорила. Зідхала тільки, коли її хто запитував, та і як я вижив, не знаю, — мати, таку долю мені було ще раніше прописано, богом мати його... Так, камісар... Так бачиш тепер, коли я народився, камісар, підчас пожежі, під дзвін на сполох. Ось докази в мене єсть. Міпка революційна. На шиї. Дивись, камісар. Уб'ють гади, знапимет, хто боровся за революцію, — туп він розірвав комір своєї сорочки й показав мені велику червону пляму на тілі. — Батька мого підчас тої пожежі десь балкою задавило, а сеспричка, що пани згвалтували, кинулась у полум'я й загоріла так, що слідів не знайшли. Старшенівкий братець мій після цього дурачком зробився.

Ех, камісар, якби був я писемний, написав-би все, що болить. Написав-би, щоб увесь світ знав, за що боровся Омелько Кушнір. Знай-же хоч ти, камісар. Чуєш! — кричав він і додав на кінець багатомовну лайку.

Потім знесилений впав головою на стіл. Я думав, що плаче, але через хвилину побачив, що він спокійно собі спить.

Мене його оповідання навело на цілий ряд цікавих думок. Якось не вірилося, що така загрубіла людина могла так розповісти. Правда, туп, очевидно, багато зробив випитий спирт. Але я не сподівався коли-небудь почути від нього складної фрази, не то що оповідання. Він взагалі дуже мало говорив, тільки уривчасті фрази з трьох-чотирьох слів, при чому обарблював ці фрази неможливо-конструктивними матюками.

Під впливом його оповідання мені пригадався він підчас бійки, атак. Дійсно, він був заграва пожежна, сполох. Бурхливий і разом з тим холодний, спокійний. Розспріляпи, наприклад, офіцера для нього було вищою насолодою. Він завжди довго дивився на труп, ним забитий.

Мріяти мені перебив телеграфіст. Полковник Скворцов сповіщав про те, що паропляг він вислав півгодини тому, і нагадував, що, коли нас не буде через дві години, він відходить у спаницю.

Я вийшов на пупь. З півдня чути було гуркотіння попягу. Я наказав розбудити начальника загону.

На всякий випадок приготувалися до зустрічі ворога, але то був червоний загін, що, так само як і ми, загубив звязок із штабом групи.

Через півгодини прибув паропляг від полковника Скворцова, яким ми заволоділи.

Зразу ж я дав телеграму полковнику від капітана про те, що в пароплязі полопались труби, що ми виступаємо пішки. Полковник Скворцов наказав примати курс на станцію. Нам це було найбільш потрібно.

Зчепивши два паропляги, ми рушили великим ешеленом з профеями на північ.

За три години ми звязалися з регулярною частиною Червоної армії.

Як міг Кушнір поводитися з юрбою

Ми їхали на північ. Після кількох боїв наші сили зменшилися майже на половину. Наш загін повинен був відійти з фронтової смуги і в якомусь містечку перетворюватися в полк. Залізниця була переважана

військовими ешелонами, і нам іноді доводилося їхати із швидкістю 100 — 150 верстов на день. Люди були страшенно втомлені, ми нудилися по «теплушках».

Що далі, то менше чулося пісень. Часто доводилося чути незадоволення на те, що хліба мало, нема гарячої справи, що воша гризе...

Одного вечора, коли ми стояли на якомусь роз'їзді, до мене явився Омелько Кушнір. Я здивувався його виглядові. Він був одягнений в козацькі штани з червоними лампасами, гарний офіцерський френч, на хромових чоботях дзвеніли срібляні оспроги. Його груди були перехрещені кулеметною стрічкою, на неї понавішано бомб різних конструкцій. З одного боку висів в коробці мавзер, з другого - ж, «золота зброя» — позолочена шабля. З-за пояса стирчала рукоятка кольту. Поверх цього було накинуто козацьку бурку. Через папаху горіла червона стрічка. Обличчя його чомусь було занадто рухливе. Він підійшов до мене, держучись за рукоятку кольту:

— Я прийшов до тебе, камісар, від імени бойців. Вони запитують тебе й начальника, чи скоро ми поїдемо з цієї занудної станції, і чи скоро ви, туди вашу матір, нагодуєте нас борщем?

Хлопці, очевидно, знали, кого посиляли, бо тільки він один міг ставити питання так категорично.

Після моїх пояснень про те, що нам залишилося їхати всього лише 100 верстов і що на станції призначення буде зварено борщ, і добудемо пшона на кашу з коров'ячим маслом, ідучи до хлопців, партизан казав мені:

— Дивись, камісар, ми тобі віримо. Щоб нашу вимогу було виконано. А ще хлопці передавали, що там

на тій станції по вагонах не ночуватимуть, а хочуть, щоб було звільнено для них залю у вокзалі. Якщо ви з начальником не звільните нам залю, ми звільнимо самі.

Я пообіцяв йому все це виконати й пообіцяв щиро, бо треба - ж було дати хлопцям хоча маленький відпочинок. Я знав, що формуватися ми не будемо більше, як три дні, а потім нас везтимуть вже із швидкістю може, 100 верстов на годину, і потім знову фронт, знову «застави», знову «перебіжки», знову кров, залізо набоїв, шмапки людського тіла й неможлива напруженість волі й нервів.

Начальникові загону було наказано взяти на себе командування полком, і він походжав радісний і поважний, цей молодий селянський хлопчина, що у вільний час умів бути гарним «просто Сербожкою».

— Сербожа, — казав я йому, — хлопці пред'явили вимоги.

Вислухавши мене, він весело відповів:

— Не турбуйся, комісар. Все зробимо. Будуть доволні. Зараз мені передав дежурний по станції, — рушаємо. А там і борщ зваримо, і кашу й гармоню добудемо. І скажу тобі конфіденційно (він навчився вживати чужих слів): обіцяють видати одяг.

Це було до речі. Через кілька хвилин загудів паротяг, і ми в штабному вагоні, заливаючись солодким окропом, дурили себе, що ніби п'ємо чай.

Паротяг причепили нам справний, і через п'ять годин він доптяг нас до станції містечка N, що в ньому мусів формуватися наш полк.

На вокзалі народу було, немов оселедців у бочці. У залі першої класи ніде було пройти. Воняло потом,

людським тілом, махоркою. На столах, на лавах, на долівці спали люди. Кричали діти, лаялись дорослі. Їхали й на північ де спокійніше — й на південь — повертали до своїх осель. Їхали по хліб, їхали по сіль, по барахло, спекулювали. Тут же купували й продавали.

Начальник загону, майбутній «командир полку», послав у містечко, що було верстов за 5 — 6 од станції, хлопців з наказом знайти квапирі. Начальникові станції запропонували звільнити вокзал від народу, але він заявив, що це справа цілком неможлива, бо тільки озброєною силою можна звільнити залю. Тоді ми з начальником направилися в залю. Він виліз на стіл, що з нього попросили ми встати якогось інтелігента.

— Товариші, — розлігся на всю залю гучний голос начальника, — на станцію прибув щойно загін червоноармійців з фронту. Прошу звільнити помешкання, щоб можна було їм відпочити.

Але це прохання було «гласом вопіючого в пустелі».

— Як то звільнити?

— А ми куди?

— Що за порядки такі?

— Дайош попяг на Харків, поді звільнимо!

— Подавай попяг на Ростов, — поді й розташуєтесь!

Справа обернулася гостро. Ми з начальником, порадившись, постановили вжити крупіших заходів і з допомогою озброєної сили звільнити помешкання. Але тут з'явився наш Омелько в своєму грозному вигляді. Він, очевидно, був у залі підчас промови начальника.

— Дозвольте, товариш камісар, — звернувся він до мене, — я їх в одну мить загітую.

З цими словами він скочив на той стіл.

— Товарищі громадяне! Во ім'я революції прошу вас звільнити помешкання, бо погано буде!

Заля так і заревла, зачувши загрозу «во ім'я революції».

— Еч який герой знайшовся!

— Як то так звільнити?

— Ти не лякай, це тобі не на фронті!

Обличчя партизанове почервоніло.

— А! Ви отак, розпуди вашу в хрест! — гаркнув він на весь голос, що аж задзеленчали вікна. — Словом до вас не дістанеш. Ми кров свою проливали, а ви не пускаєть? Виходь зразу, гади спекулянтські, бо зараз кидастиму бомби!..

Тут він швидко відчепив від пояса здорову англійську бомбу, вправив капсуль і шпурнув її вгору. Один момент було тихо, як іноді в церкві, але через мить бомба розірвалась угорі, задзеленчало скло у вікнах, завила заля диким ревом і посунула у двері, у вікна. Мене з начальником ця людська сила винесла із залі. Через хвилину розлігся новий вибух і залунав Омельків матюк.

Через п'ять хвилин у залі не було нікого, звідти вийшов Омелько Кушнір і з винуваючою посмішкою звернувся до нас, ніби виправдуючись.

— Треба-ж було звільнити вокзал від публіки, а що з ними зробиш, коли вони, сволочі, слів порядних не розуміють... — На цей раз він навіть не матюкнувся.

Омелько Кушнір — голова «Трибуналу
Трудащих»

Містечко було повітове, де розташувався по квартирах наш загін. Молодий ревком поналіплював на

парканах свої накази. Ще зовсім недавно тут були білі, але вже життя набирало мирного характеру.

Одною вуличкою йшов Омелько Кушнір у супроводі чотирьох одчайдушних хлопців. Вони оглядали містечко. Кушніра найбільше цікавило — чи не залишилося в містечку білих офіцерів і через знайомство з покоївками, дворниками він розшукав таки їх чоловіка із шість.

Був ясний сонячний день. В повітрі висіла весна, дмухав веселий віпець, сонце кокепливо лоскотало в очах, і чомусь не вірилося, що верстов за двіста йшли бої, рвались набої, текла кров, розліпались шматки людського тіла.

До компанії Кушнірової наблизилась червонощока огрядна жінка років під тридцять п'ять і зразу заговорила до Омелька про те, що змалку вона служила в панів, і що таких панів, як оце, що тепер служить, вона зроду не бачила:

— Ви знаєте, говорила вона, пан мій, — генерал, і коли були тут білі, він їздив в автомобілях, у нього вдома часто збирались офіцери й радились про щось і пиячили часто. В того пана була генеральша, син — кадет і донька — гімназистка. Жиють вони й зараз шикарно.

— Де вони живуть? — кинувся Омелько.

— Тут-же, в містечку. В них, знаєте, такий шикарний будинок, що кращого ви не знайдете, тільки аж край містечка. Отак як підете прямо, потім звернете праворуч, потім ліворуч і побачите. Високий такий, аж трьохповерховий.

— І пани зараз удома? — випитував Омелько.

— Вдома — відповідала жінка. — Мебля в них, знаєте, дорога. Грошей багато заховано. Килими там закордонні, діаманти, ложки срібляні.

— Веди нас туди, — наказав Омелько.

— Ходім, повариші, підьки, знаєте, я дуже прошу, щоб будинок той мені відписали, попому як я всю жисть служу, і нічого в мене нема. А вони пожили, досить з них. А я сирота, ні батечка в мене, ні неньки, — чомусь заголосила жінка. — І попому як зобіджали вони мене дуже - е...

Омелько з компанією прямував з цією жінкою на чолі, що оповідала про своє життя і так просила, щоб товариші відписали їй панський будинок. Досить з неї жити по людях. Вона вийде заміж, і житиме самостійною господинею. Хай це повариші червоні зроблять во ім'я революції, що повиганяла всіх господ і звільнила прудящих.

Омелько Кушнір уважно її слухав і обіцяв подарувати весь панський будинок і все те, що в будинкові тому знаходиться.

Коли дійшли до панського будинку, у вікнах побачили метушню й перелякані фізіономії, що, з'явившись, зразу десь позникали. Двері були незамкнені, і на Омелька та його товаришів вигляд шикарних апартаментів справив надзвичайне враження.

— Веди нас до пана, — наказав Омелько.

— Та їх щось не видно, мабуть, поховалися, — відповіла жінка.

Ходили по кімнатах, шукали — не знаходили. Коли це, обдивляючись останню кімнату, почули заглушений постріл і з одних замкнутих дверей вилетів шматок дерева.

— Ось, мабуть, тут вони сховалися, — пояснила перелякана покоївка, а в цей момент стрільнуло ще раз, іще, і задзизчали кулі, хлопаючись об стіну.

Омелько звернувся до поваришів:

— Товариші, це не фронт і лізти на кулі не годиться. Я їх, туди їх розтуди, і так вижену. Тягни, Хівря, кочергу, — звернувся він до покоївки.

— Не Хівря я, а Тепяна, — найшла час зауважити жінка, кинувшись по кочергу.

— Ховайтесь, хлопці, а я їх, гадів, бомбою візьму. Через хвилину він прилажував бомбу за допомогою кочерги до позолоченої ручки дверей, що за ними сидів невідомий генерал з семейством.

Коли бомбу було причеплено він за допомогою пої-ж кочерги спустив спуск і, поки шкварчала бомба, відійшов «за прикриття» у другу кімнату.

Через кілька хвилин бомба розірвалася, вибухла й зірвала двері з гачка. Коли кинулись туди, там стояв, очевидно, генерал — лиса людина з підведеними вгору руками, з-поза нього визирало обличчя переляканого кадета, а на долівці лежали неприпомні панна й панночка.

Генералові дрижала нижня губа, коли Омелько підійшов ближче й луснув його кулаком в обличчя. І потім, спрашенно мапюкаючись, випхав його з кімнати, наказав хлопцям вивести того молодого «виблядка» й окопити холодною водою панн.

Генерал просив «дорогого товариша» не вбивати його, а Омелько, спрашно обурений, доводив йому, що його (генералове) життя в його руках, і що він зараз міркує над тим, як його, гада, краще вивести в розход: чи зарубати, чи застрелити, чи просто викинути у вікно.

Тремтючи всім тілом, генерал спавав на коліна, просив помилувати:

— Бачте, я не впік, тому що думав служити революції.

— А на віщо-ж ти, сволота, спіряв на нас, — розбивав його аргументи Омелько.

Генерал плакав:

— Товариші, я нічого не пожалію, заберіть у мене все, я вам усі свої гроші віддам. Пожальте, візьміть гроші, їх у мене багато... — лопотався він, захлюбуючись.

Товариші пристали до Омелька:

— Хай гроші дає, а там видно буде...

Генерал попросив зламати стіну в одній з кімнат, показав місце, де ламати треба.

Коли зламали стіну, там, як у шафі, стояло шість банок з какао. Коли повицягали їх і повідкривали, побачили, що в них повно понасипано миколаївських червінців. Омелько не впримався.

— Оце ти так, гадюко, думав служити революції? — і його важкий кулак опустився на голову генерала.

— Ой-ой-ой. Товариші, не бийте. В мене ще гроші єсть, — дико заверещав генерал, а йому впорили істериками пані, що були очуняли. Тільки кадет, забившись у куток, виблискував очима, мов дика кішка.

Генерал показав на ліжку і сказав, що там гроші, просив тільки одгвинтити шарики. Коли одгвинтили шарики, побачили, що пустий спан ліжка був також набитий золотом. Омелькові це подобалося, він уже не бив генерала, постановив, що генерала він не вб'є, а примусить його пронести через увесь город це золото, а на йому буде написано: «Награбовано й виссано з прудящих», але це треба перевести через якусь постанову, бо, коли тої постанови не буде, він повинен

забити цього генерала. Постанова повинна була бути зафіксованою на папері, як документ на генералове життя.

Хлопці хотіли були розділити гроші порівну поміж себе, але Омелько запротестував:

— Ви, хлопці, шукайте краще коштовне каміння, воно дорожче за золото.

Хлопці реготалися з нього. Покоївка підплакувала, говорячи про те, що товариші червоні забули відписати їй панський будинок, як обіцяли. Коли було зібране все золото, Омелько звернувся до всіх:

— Сідайте, тепер будемо робити засідання прибуналу прудящих. Я буду головою, а ти, Шурка, — звернувся він до одного з хлопців, — як письменний, сідай за секретаря. Розсілися за панським столом і робили засідання. Омелько диктував секретареві:

— Пиши: перше питання про цього гада приводимельного. Пиши: постановили цього гада смердючого, кровопийцю прудящих мас не вбивати, а провести на мотузкові через увесь город із грошима й написом, а в штабі доложити комісару й розстріляти. Написав? Пиши далі: те саме про це мишеня генеральське (це, очевидно, спосувалося генералового сина).

— А про цих, — вказав він на генеральшу і її доньку, — а про цих, розтуди їх в білу кров матір, пиши: відпустити на всі чопирі боки, щоб сволочі блядуватъ навчилися і з цього хліб їли.

— А про мене, товариші, — запитала генералова покоївка, — а будинок як?

— Пиши, Шурка, про неї: а Тетяні, генераловій покоївці, від імени прибуналу прудящих і всього прудящого люду — переписати панський будинок у власність.

Тільки ти дивись, сволоч,— звернувся Омелько до неї,— сама панею не зробиш.

Потім він звернувся до генерала:

— Ми одбираємо в тебе будинок і передаємо його тій, що на тебе служила.

Потім він наказав одірвати клапоть паперу, де написано про будинок, і передати його покоївці.

— Пиши, Шурка, під протоколом підписи.

Шурка під протоколами написав: «С подліним вірно», «Голова трибуналу прудящих Омелько Кушнір». Омелько в кінці намалював хреста. А потім, подумавши, намазав палець чорнилом і приклав його біля хреста.

Генералову сім'ю виводили на вулицю.

Партизанові справи на стратегію

Був бій.

Містечко N з трьома фабричними димарями тричі переходило з рук у руки. Білі стягнули величезні сили й бились з одчаєм. При чому зранку приблизно ініціатива переходила до них, і вони примушували нас відходити з містечка. Вночі, навпаки, ми через несподіванки, через відвагу бойців виганяли їх. Три дні і три ночі безперестанного бою. Палахкотіли ракети, виблискували вогнем вибухи набоїв. Кулемети немов пси гарчали з усіх боків, а іноді здавалось, що хтось такий, ніби молотком по скронях, холодними вдарами вистукував ритмовні татакання кулеметів.

Все гуло.

Нашим горем було те, що в нас зовсім не було кінноти. Правда, ми чекали на кавалерійський полк, але точно не знали, коли він прибуде.

Наші сили танули. З кожним днем усе менше й менше ставало бойових одиниць, що звалися червоноармійцями.

Настрій був поганий так у «начальства», як і в бойців. Командир полку навіть вирішив більше в наспуп не переходити, аж поки не прибуде кінна допомога.

Іноді в перервах, коли можна було присісти й заплющити очі, здавалося, що ніби в повітрі схрестилися дві шаблі й залишилися так нерухомі, в сильнішому напруженні зламати одна одну.

Нас що-йно вибили з містечка ворожі сили, я сидів біля штабного телефону й вичікував на розпорядження з штабу бригади.

Було над вечір.

Сьогодні майже цілий день вибивали нас білі з містечка. До мене підійшов командир полку:

— Ну, що, камісар? Сьогодні вночі не наступатимем?

— Як то, — спитав я, — хіба єсть таке розпорядження?

— Ні, нема. Просто я гадаю, що сьогодні варто хлопцям дати відпочинок, бо на завтра все одно-ж виб'ють. Осб я рапорта написав про це, підпиши.

Своїми короткими словами він мене переконав. Я підписав рапорта, але раптом задзеленчав телефонний дзвоник. Телефоніст відповів у трубку й, послуховавши з хвилину, передав трубку командирові.

— Начштабу бригади хоче з вами балакати.

— Це, мабуть, щось нове, — кинув до мене командир, беручись за трубку. Далі йому задрижав голос.

— Але, товаришу, це-ж неможливо. Що? Сьогодні? Люди страшно стомлені. Боюсь, що не вдасться. Що? Слухаю... Так... Так... слухаю. Буде виконано...

Рука, що примала рапорт, заворушила пальцями, зім'яла рапорт і кинула геть. Віддаючи прубку телефоністові, він кинув до мене:

— Наказано зайняти містечко й приматися, аж поки прибуде кіннота.

— А коли вона прибуде?

— А чорт їх зна. Може, завтра, а може, через три дні...

У цей час прибіг начальник розвідки:

— Товариш командир, тільки - но одержав відомості: до білих прибуло дві батареї польової артилерії — рота з трьох піхоти.

Командир полку, промовивши «гаразд», криво посміхнувся, потім замислився, мапюкнувсь і сказав до мене:

— Ну, що - ж, камісар, скликай міпінг... — і пішов.

З дев'ятої години почали артилерійну підготовку. Ця підготовка надовго залишилася в пам'яті тих, що залишилися живими. Виблиски набоїв злились у велепенську заграву. Вибухи з'єднались в могутній рев і, коливаючи повітря, висіли в ньому глухою коврою.

Ворожі батареї відповідали так само.

Наш полк було розділено на три частини, які повинні були оточити містечко з трьох боків. Ці три групки були дуже невеличкі, так що, коли - б знав про це ворог, — на ранок з наших сил залишилися - б лише холодні кудемети та мовчазні гармати. Але треба було йти на все.

Мені випало на долю бути в голові одної групки, що повинна була вдарити на містечко з боку броварні.

Люди були перевтомлені й з усіх відрізнявся лише Омелько Кушнір, що вважав за свій обов'язок приматися

недалеко мене. Очевидно, він був переконаний того, що його вб'ють, і хотів, щоб я бачив його смерть.

Наша група тимчасово розпашувалася у дворі броварні. Тут панував повний розгартіаш. Скло у вікнах було повибивано. Біля мойки велетенськими купами лежали биті пляшки. Подекуди по двору маячили порозбивані бочки, що довкола них земля була ще вогка від пива, що було повиливано з бочок. Біля паркану стояли у велику купу складені бочки, очевидно, ті, що вийшли із вжитку. Вони були сухі й порепані. Пивний дух спояв у повітрі. Спомнені голови хмеліли від того духу, крупилися. Чогось привожно й разом з тим приємно калатало серце, так, ніби хтось такий лоскотав вас. Нерви були напружені в кінець.

До мене наблизився Омелко Кушнір, як і завжди з якоюсь дитячою посмішкою:

— Ну, що-ж, камісар, сьогодні, мабуть, всі поляжемо?.. — спитав він, і мені зробилося чомусь ніяково. Але я швидко опанував себе й пихо відповів:

— Поляжемо, так поляжемо. За революцію не страшно.

— Страшно, не страшно, а пожити-б — охота?..

Нашу розмову перебив командир, що підчас нашої розмови в'їхав у двір броварні. Покликавши мене ближче, він спурбовано заявив:

— Знаєш, брате, щось не вірю я, щоб наша операція закінчилася успішно. До них (він хитнув у бік містечка) прибуло до чорта свіжих сил.

Ми поговорили з ним хвилини зо дві. Після розмови я був переконаний в тому, що, коли ми не вдіємо якоїсь «історії», нам містечка не бачити, як не видно зараз рідних сел. А сел, може, і зовсім не доведеться побачити.

Але наш партизан. Він міг якось дуже просто, скоро, але вигадати найскладніші «історії», і його теперішня «історія», певне, назавжди увійшла в історію нашого молодого полку...

Ніч була темна, власне, не ніч, а лише вечір, але на війні не розбираєш, копра там година, а раз темно, — значить, ніч. Чомусь пригадувалася далека юність й чи-ж далека, бо здавалося, що так недавно такими ночами так цікаво було збирати десь на узліссі Іванівських хробачків, а потім споритися, в кого більше, в кого вони яскравіше горять. Оп такої ночі ми чекали на сигнал, щоб розпочати гвалт і потім після десятого гарматного пострілу рушити в атаку.

Омелько Кушнір був, як казав я раніше, біля мене. Я палив цигарку. Він начищав чоботи. Потім чогось раптом кинув шматок ганчірки, що заміняла йому шітку, і кинувся до мене. Ця раптовість і несподіваність розігнали мої думки, і Іванівські хробачки розлетілися.

— Камісар!

— Що?

— Я щось вигдав!

— Що саме? — запитав я вже твердіше.

— Містечко сьогодні буде наше, — і він, присунувшись до мене, почав оповідати щось про бочки, щось про величезну заграву, про гвалт, про переляк. Кінцеві слова його були:

— Шкода, що гасу не можна дістати. З ним легше-б...

Білі, очевидно, так само готувалися до наступу, бо почувлися гарматні постріли й з їхнього боку, але вони були по позиціях, що їх ми займали ранком, одійшовши з містечка. Вибухи їхніх набоїв викликали в нас лише

сміх, бо пошкодити вони нам не могли, нас на раніших позиціях не було, а вони не знали, що ми в них під носом.

Коли я хотів довідатися про плани мого партизана, то біля себе його не побачив. Він десь зник.

З нашого боку почали давати умовні сигнали. Я встиг уже нарахувати чотирі постріли й дав наказ зібратися всім до купи.

Хлопці зібралися, цілком готові до бою, але були чомусь сумні й мовчали.

Коли над містечком розлігся п'япий сигнальний постріл, до мене підлетів заснапавшись Кушнір. Гвинтівка була перекинута йому через плече, в руках тримав він якийсь балон, що здався мені за шостидюймовий гарматний набій.

Він звернувся до мене:

— Ну, камісар, тепер робитимем гвалт. Вже стріляють...

Він кинувся до купи бочок, що були складені біля паркану, і почав чимсь поливати з свого балона. Я наблизився до нього. В повітрі завоняло гасом.

— Що це ти робиш? — запитав я.

— Палитимем бочки, — відповів він і пояснюючи добавив: вони не знають, що ми так близько від них. А ми зробимо пожежу, бочки ж горітимуть, як пекло. ну розумієш, камісар, заграва, гвалт счинимо, а там як раз треба буде рушати. Вони подумують, що ми звідси наступаємо і, звичайно, гади, кинуться сюди. Ну, а ми потім «драла» і з других боків насядемо. А подіхай, гади, виб'ють з містечка, хай спробують. Впнув?

Я зрозумів. Цей вчинок був надзвичайно вдалий. Зараз я тільки згадую, що коли, палахкотіли бочки, наша група кричала, гриміла, стріляла так, ніби нас було

в сто раз більше. Попім ми тікали поза містечком на цвинтар, з'єдналися з другою групою й за годину містечко було в наших руках.

Ранком прийшла на допомогу кіннота. Містечко залишилося за нами.

Після короткого відпочинку до мене знов прийшов партизан. Очі йому блищали. Був він чимсь спурбований. На цей раз він нічим не виказав свого партизанського характеру. Голос в його був тихий, коли він закінчував:

— Так от, камісар, хоча читати й писати не вмію, а, як цілком свідомий і в душі пролетаріят, хочу вступити у партію...

...В партію він не вступив, бо після цього ні разу не згадував про це своє бажання...

Омелько скликає мітинг і говорить промову

Потяг сопів, хropів, здавалося, залізними руками порохкотів, рвучись уперед. У дверях вагону мигтіли телеграфні сповби, по них гув дріт. Повзли села, оселі, хутори, ниви, а на них пошмапований хліб, окопи, колючий дріт. Побиті водокачки на станціях, щебені, сліди від куль, колеса, поламані фури, де - не - де могили. Все це казало за те, що туп недавно був фронт. Тут ляглася кров, туп недавно ревло, палахали заграви, гриміли вибухи набоїв, але ми лише пересувалися з фронту на фронт. Це ще не минуло. Ще пам, звідки ми їхали, і пам, куди ми їхали, йшли бої.

Раніше нас було перекинуто на польський фронт і от після вдачних операцій під Варшавою ми вертали

до Перекопу. По вагонах настрій був бадворий. Чулися пісні, подекуди грала гармоня, іноді повітря різав шалений крик:

— Дайош Крим!

— Дай - о - о - о - ш Кри - и - и - м!

Що далі на південь, то більше й більше були помітні сліди від «творчої роботи війни».

Нам залишалося кілька десятків верстов — і ми на фронті.

Покинуті станції навіть без окропу, ніколи тут було лагодити зустрічи новим силам, що стягувалися до купи. Але так, як раніше, на хлопців це не впливало. На всі неприємності, що доводилося на них попрапляти, все частіше чулося:

— Наплюватъ!

І це наплюватъ підкреслювалося справжнім плювком через зуби або через губу. Розтирався плювок ногою

— Наплюватъ і розтерти!

Омелько Кушнір, наш партизан, що ця клічка залишилася за ним, очевидно, назавше, вимовляв це прошки інакше:

— Наплюватъ з високої степені, — прошки згодом він продовжував: — і розтерти, — і офарблював це про-стісінбким мапюком.

На останній станції, що від неї шість верстов до крови, спинився наш ешелон. З вагонів повилазили хлопці. Маленька група на чолі з партизаном «робила ревізію» вагонам, що стояли покинуті білими. Деякі з них були порозбивані, деякі стояли замкнені і з печатками. Барахло хлопців не вабило, бо вдягнені були добре. Здебільшого шукали зброю. Придбати наган або бравнінг — було звичайним бажанням того часу.

По залізничному телефону був зв'язок зі штабом групи, що до неї ми мусили приєднатися. Я з командиром були біля телефону, треба було сповістити, що ми тут. Коли ми заходили до помешкання, я помітив, що партизан з компанією направилися до одного вагону, що стояв у тупику, був запечатаний і своєю свіжою фарбою пестив стомлене око. Заперечувати такі вчинки не можна було тепер, бо це могло викликати незадоволення й відбитися на наспрої.

Коли ми вийшли знов до потягу, я помітив, що якийсь залізничник ходив біля вагонів і підмазував букси. Це мене здивувало. Я побачив тільки одну людину, що виконувала свої службові обов'язки. Крім нього більше на станції нікого не було, починаючи з начальника станції, через телеграфіста й сторожа, а цей один робив. Вдягнений він був занадто чудно. Поверх його форменної куртки було вдягнуто дві нових шинелі, в кешенях видно було заховані дамські кіпанчохи, — де він їх найшов, важко було додуматися. Я підійшов до нього:

— Що це ви, товаришу, робите?

— Та підмазую, щоб не загорілося, — відповів він.

— Так ми-ж далі не поїдемо, — сказав я.

— То що-ж, — не поїдете ви, поїдуть інші, а, бори́нґ боже, загориться? — лаконічно довів він, а потім, хвилину подумавши, додавив:

— Народу скільки може загинути. Адже-ж вас і на фронті потрібно... Тим-би не підмазав, білим...

Я хотів був підтримати з ним розмову далі, але раптом побачив таке, що мене примусило зареготатися так, як я вже давно не реготавсь. Від того вагону, що до нього направилися хлопці з партизаном на

чолі, сунула до ешелону компанія, їхні груди виблискували на сонці металом, на них у два, у три ряди красувалися єгор'ївські хрести, очевидно, знайдені в тому вагоні.

Залізничник продовжував підмазувати букси, я направився до командира, щоб покликати подивитися на «єгор'ївських кавалерів».

Коли ми з командиром вертали до ешелону, вчули один за другим при пострілі й зашпишили туди.

Там біля залізничника зібралася купка хлопців; партизан клопотався щось і бурмотів про міпінг. Коли ми наблизилися, він знову виспірівав причі й закричав на весь свій голос:

— Ану, збирайсь, хлопці, міпінг скликаю!

Я встиг розгледітися на нього. Він був серйозний. На його обличчі не було тої посмішки, з якою він був завжди, навіть в скрутні хвилини.

До вагону бігли хлопці. Збігся майже весь полк. Партизан зліз у вагон і звідти урочисто крикнув:

— Товариші! Я хочу говорити!

— Говори! Говори!

— Тихше!

Почулося з боків.

Партизан скинув кашкет і почав:

— Товариші! Пролетаріят! Повертаючи до ешелону, ми, червоноармійці революції, побачили цього пролетарія, що стоїть перед вами. Що-б ви думали він робив? Га? А ось що — він підмазував букси у вагонах. І коли ми його спитали, нащо це він робить — він зі всією свідомістю пролетаріяту сказав: я підмазую букси, щоб не загорілося. Щоб не загинуло багато людей, що роблять революцію! Чуєте? Так і сказав:

щоб не загорілося й що роблять революцію. А я вас питаю, а він не робить революцію, цей пролетаріят, що вдягнений в дві шинелі й що підмазує колеса? А я кажу — що й він робить революцію. Потому, як пролетарі всіх країн, єднайтеся! Потому як наша революція — єсть революція! Потому як цей пролетарій — єсть пролетарій! А я вас питаю — а хіба він не пролетарій?! А я кажу — пролетарій! І от ми, що ллемо нашу кров, а я кажу, що й він лле нашу і свою кров! У нас одна кров і ми всі вкупі повинні липи нашу кров! Потому як тільки загальним зусиллям ми переможемо. А я кажу, що й він лле кров! Товариші! От ми, що кричимо зараз: дайош Крим! А хіба він не кричить з нами вкупі — дайош Крим?! А я кажу — і він кричить: дайош Крим! Потому він підмазує букси! Щоб вони не горіли! А я кажу, що він підмазує не букси, а він підмазує колеса революції! Як вони всі гади й сволочі, що повтікали зі станції й не роблять, вони, гади й сволочі, нам лиха прагнуть! А цей пролетарій він не гад, товариші, я кажу, що він і не сволоч, потому як він підмазує букси. А я ще раз кажу, що він підмазує не букси, а він підмазує колеса революції! Товарищі! Дозвольте мені од вашого лица, од лица всіх пролетарів з усього світу віддячити йому за його службу. У знак нашої подяки, дозвольте, товариші, мені поцілувати цього пролетарія!

- Браво, парпизан!
- Браво, Кушнір!
- Браво, Омелько!
- Качаць!

Загуло навколо. Парпизан не встиг поцілуватися з залізничником. Сомні рук підхопили їх обох і кидали раз за разом угору. Качали.

Потім, коли їх поставили на ноги, партизан закричав знов:

— Товариші, дозвольте ще слово сказати!

— Говори!

— Товариші! — почав Омелько. — Ці хрести, — він вказав собі на груди, — нам дісталися легко, дозвольте нагородити його, цього пролетарія одним таким хрестом! Хай йому він дістанеться теж легко! Він підмазував колеса революції. Товариші, хай живуть колеса революції! Хай живе цей пролетаріят, що їх підмазує!

Ур-р-ра! — розляглося над покинутою станцією. Партизан урочисто привісив йому на груди золотий хрест...

... Через півгодини ми рушили на фронт.

Смерть партизанова

Давно вже замовкли гармати. Вже не палахає небо велетенськими загравами. Повітря не прясеться від вибуху набоїв. На нивах не залишилося й слідів від окопів, станції, що стояли колись з порозбиваними водокачками, стоять новенькі, чистенькі. Сто верст їдеш не так, як тоді, дві з половиною години — і нема сто верст.

Коли в тебе нема годинника, варт подивитися на розпис попягів, коли він є у тебе в кешені, це все одно що й годинник.

По весні ниви зеленіють. Влітку наливається колос, тепер їх шмапує спалево-огнева сила. Не видно й слідів крові, що нею колись поливалась земля.

Тільки там, на півдні, на заході, іноді натрапиш на горбки — то братні могили. По них сплять герої революції.

Я тепер оп'янутий. Дивно якось, іноді зустрінеш когось з хлопців, що поді зовсім юнаками були. Тепер — брови дугою, на перенісці зморшки, серйозний погляд, і:

— Н-да-а...

Іноді приходять думки. Згадується Перекоп, хлопці. Сербожка командир, такий серйозний, поважний сільський хлопчина, що іноді міг бути «просто Сербожкою». Згадуються його чужомовні вирази, що він довго до них при звичався. Згадується останній бій, цей проклятий вибух, що після нього я не найшов свого Сербожку, не найшли Сербожки. Знайшли тільки одну ногу, що була одірвана від самого черева, ногу, що з половиною шпанів, у яких були Сербожкині документи: посвідчення-мандат, що він є командир полку, та партківток. Це все, що залишилося від Сербожки.

Згадується партизан, його дитяча посмішка, його генерал, його промова до залізничника, його оповідання про те, як він народився. Згадується, як він малою дитиною носився після того, як вперше прочитав назву газети. Згадуються його слова, коли він розписувався про одержання документів на демобілізацію. Ті документи підписував я.

Згадуються його останні слова. Пригадую, він спитав мене:

— Куди-ж тепер, камісар?

— Додому, — відповів я.

— Додому? — криво всміхнувся він і додав: — а в кого нема?

А потім замислився:

— Краще-б мене вбило поді...

Але поїхав і з того часу я його не бачив.

Одного разу оце недавно взимку йшов вулицею. За-вірюха сипала холодним борошном, завивав вітер. По місту шаспали авто, снували там і тут пішоходи. Жінки, з підведеними очима, виставляли на показ свої ноги, взуті в модні черевики, в панчохи під колір тіла.

Вечорами на майданах хрипіли переголосники радіо. Електроприка прожекторами щупала брами домів, а вони стояли сірі, чисті, високі.

Вечорами хлоп'ята драли глотки, викликаючи останні новини вечірніх газет.

Ранком гули бджолами на базарі торгівки.

Міста тепер не пізнаєш. Воно не таке, як тоді...

Вечір приваблював до міста, і я ходив з вулиці на вулицю. Ходив і мріяв, і чомусь у цей вечір згадувалися колишні події, колишнє життя. Чогось хотілося. Раптом догадався: хотілося курити. На розі побачив: стоїть жовтого колбору скринька, горить лихтарик на ній, під сіткою в дроту лежать цигарки. Підійшов купити. Платив гроші, раптом:

— Товариш камісар!

Раніше я не помітив, як продавець цигарок пильно мене розглядав. Голос знайомий. Напружив пам'яті:

— Кушнір!

— Я!

— Здоров!

— Драсуйте!

Так я зустрів парпизана. Він зачинив свою скриньку й пішов зо мною. Зайшли до мене.

— Ну, розкажуй.

— Що розказувати, товариш камісар? — і на хвилину на його обличчі з'явилася та дияча наївна посмішка.

— Розкажуй, як живеш!

І він розказав. Хіба він живе? Він жив на фронті. Розпис про одержання документів на демобілізацію — був його останнім подихом, його смертю.

Приїхав до міста, довго був безробітний, потім торгував на базарі барахлом. Жив достатньо. Але набридло. Кинув. Товаришів нема, знайомих нема. Люди якісь чудні зробилися. Знов був безробітний. Потім поступив у якийсь пресст помити печі. Скоротили шпати, опинився на вулиці. Потім знов торгував. Знову кидав, але жити треба. На завод поступити не міг. Кваліфікації нема. А тепер от поки-що служить в Ларьку, торгує цигарками. Живе погано. Тільки спогади про старе втішають. Та й хіба втішають...

Коли він пішов, я довго не міг спати. В очах спояли старі образи. Хлопці. Степи з окопами, згадувалися товариші. Згадувалося те життя, і знов хотілося, щоб калатало серце так, що наче тебе хтось лоскоче. Знову хотілося, щоб голова крутилася від утоми. Але хотілося бачити й життя таких партизанів, аджеж він був не один такий.

Згадувалися «колеса революції» й разом поставала перед очима жовта скринька, а в ній за сіткою з дроту коробочки з цигарками.

Другим ранком до мене в кімнату ввалився Кушнір. Він був п'яний. В зубах спирчала загасла цигарка:

— Здоров, камісар. Виспався? Знаєш новину?

— Яку, — спитав я після привітання.

— Роштитався з Ларька, — випалив він.

Потім сидів замислений, як тоді на станції в очіченні білих. Потім почав:

— Пам'ятаєш, камісар, я оповідав тобі, як мене народжено?

— Пам'ятаю.

— знаєш, чому мені не везло в житті?

— ?? — задвигнув я плечима.

— Неправильно я народився... Пржедвременно... Да-с... А думав, дурак, що вб'ють тоді. Краще-б, як-би вбило. Та ні, довелося жити.

Потім він свиснув:

— Живіюм... Мам'я його туди, знову тепер барахолипи на базарі будем...

Я дивився на нього, і знов чомусь серце калатало, як і тоді. Думки ворушилися. Я дивився на нього й відчував, що він щось хоче сказати. І він сказав:

— Вибач мені, камісар, що попривожив тебе. Приємно, бачиш, бачили старих знайомих. От попросити хотів, щоб ти, знаєш, не забув про те, що я неправильно народжений. Дуже рано. А не вбито мене їй-бо напрасно...

Він попрощався й пішов. Я мислив:

— Він не помиляється — його не вбито напрасно.

.....
.....
.....
.....

Роман замовк і спомлений схилив голову.

Я спитав:

— Ну, й де-ж він є зараз, півій партизан?

— А чорт його зна. Не знаю.

— Слухай, Романе, приведи його до мене, це-ж дуже цікавий тип, — просив я.

— Гаразд, завтра приведу, — всміхнувся Роман.

Він пішов, коли вже було дуже пізно — майже свтанок.